WERKSTUK:

Het verband tussen het temperament van het kind, de persoonlijkheid van de moeder en de kwaliteit van de hechtingsrelatie.

Naam: Elke Teuwen
Studentennummer:0120766
Werkstuk
Begeleiding: Dr. J.J.W.M. Hoeks
Programmagroep: Ontwikkelingspsychologie
Datum: juni 2004

Samenvatting

Deze studie tracht inzicht te verkrijgen in de relatie tussen temperament van het kind, persoonlijkheid van de moeder en de hechtingsrelatie tussen moeder en kind. Additieve-, mediator- en moderator modellen worden getoetst om de aard van de relatie tussen deze drie variabelen te begrijpen. Achtenzestig moeders van kinderen tussen vijf en 28 maanden werden gevraagd de volgende drie vragenlijsten in te vullen: de vijf persoonlijkheidsfactoren test, de infant characteristic questionnaire en een hechtingsvragenlijst. Er werd geen evidentie gevonden voor een direct of indirect verband tussen neuroticiteit van de moeder en hechting. Er is geen sprake van een moderator model waarbij een interactie-effect verondersteld wordt tussen temperament en persoonlijkheid op hechting. Er is ook geen sprake van een mediator model waarbij het effect van temperament op hechting gemedieerd wordt door de neuroticiteit van de moeder. Het best passende model is een additief model met een direct effect van temperament op hechting. Er is dus een significant verband tussen temperament en hechting.

Inhoudsopgave

- **1. Inleiding**

- **2. Theoretische verantwoording**

2.1. Hechting

2.1.1. Variatie in hechting en de Vreemde Situatie Procedure

2.1.2. Variatie in hechting

2.2. Temperament van het kind en hechting

2.3. Persoonlijkheid van de moeder en hechting

2.4. Het vooronderzoek

2.4.1. De onderhavige studie

- **3: Opzet van het onderzoek**

3.1. Proefpersonen

3.2. Meetinstrumenten

3.3. Procedure

3.4. Hypothesen

3.5. Wijze van data-analyse

- **4: Resultaten**

- **5: Conclusie en discussie**

- **Referenties**

1. INLEIDING

In dit werkstuk wordt getracht inzicht te verkrijgen in de relatie tussen temperament van het kind, persoonlijkheid van de moeder en de hechtingsrelatie tussen moeder en kind. De ethologische hechtingstheorie, zoals geschetst door John Bowlby (1982/84), heeft een van de meest belangrijke theoretische kaders geboden voor het begrijpen van cruciale risico- en protectieve factoren in de sociale en emotionele ontwikkeling in de eerste drie levensjaren. Vele onderzoekers hebben evidentie geleverd voor de stelling dat de ouder-kind relatie tijdens de eerste levensjaren een belangrijke factor is in de verdere ontwikkeling van het kind. Doorheen de jaren is er ook overtuigende evidentie geleverd dat onveilige hechting in de eerste levensjaren geassocieerd is met latere psychosociale onaangepastheid van kleuters en kinderen. Vandaar dat onderzoek naar de voorspellers van deze relatie van cruciaal belang is. John Bowlby zelf wees in zijn trilogie, "Attachment and Loss", reeds op het belang de antecedenten die de ontwikkeling van de hechting beïnvloeden, te bepalen.

Aangezien hechting een aspect is van relaties, dragen beide partners bij aan de aard van de gedeelde relatie. In tegenstelling tot de psychoanalytische en de leertheoretische benaderingen, die het kind eerder een passieve rol toebedelen in het vormen van de moeder-kind relatie, beschreef Ainsworth (1969) de hechtingstheorie als een benadering die de pasgeborene als een actieve deelnemer ziet in de ontwikkeling van de eerste relatie. Eerder dan een ongedifferentieerde eenheid van primitieve driften of een blanco blad te zijn, is het kind van de hechtingstheorie genetisch gepredisponeerd voor sociale interacties die leiden tot emotionele banden met de verzorger. Hoewel het gedragsrepertoire van de pasgeborene vrij beperkt is, bevat het gedragingen die zeer effectief zijn in het trekken van de aandacht en het uitlokken van verzorgersgedragingen van volwassenen.
Ondanks deze nadruk op de bijdrage van het kind aan de moeder-kind relatie, beschreven Bowlby, Ainsworth en de meeste andere hechtingstheoretici de rol van de verzorger in het vormen van de hechting als de primaire determinant van de eerste hechtingsrelatie. Deze contradictie kan op verschillende manieren verklaard worden. Ten eerste heeft Bowlby een theorie geformuleerd over de evolutie en functie van soort-specifieke hechtingsgedragingen, eerder dan een theorie van individuele verschillen. En hoewel Ainsworth de studie van individuele verschillen initieerde, geloofde ze dat moederlijk gedrag, en in het bijzonder

sensitiviteit t.o.v. signalen van het kind, de belangrijkste invloed in het bepalen van de aard van hechtingspatronen was.

De visie dat ouders een formatieve rol spelen in de ontwikkeling van kinderen kent een lange geschiedenis en is algemeen geaccepteerd (S. Goldberg, 2000). Ainsworth en haar collega's waren de eersten die de relatie tussen ouderlijke gedragingen en de veiligheid van hechting onderzochten. In hun Baltimore studies maten ze een grote variëteit aan dimensies van moederlijk gedrag en onderscheidden ze vier beoordelingsschalen: sensitiviteit, acceptatie, cooperatie en beschikbaarheid. Deze schalen zijn sterk gerelateerd aan een veilige hechting. Meer dan twee decennia later is er echter nog steeds een grote controverse over de ouderlijke antecedenten van de Vreemde Situatie hechtingsclassificatie (M. de Wolff en M. IJzendoorn, 1997). Naast de vier ouderlijke eigenschappen beschreven door Ainsworth is de laatste jaren onderzoek gedaan naar het verband tussen de kwaliteit van de hechting en nog talrijke andere ouderlijke eigenschappen zoals bijvoorbeeld warmte, stimulatie, betrokkenheid, speelse interactie, empathie en persoonlijkheid (M. de Wolff en M. IJzendoorn, 1997, S. Goldberg, 2000).

Niettegenstaande de grote hoeveelheid evidentie van de ouderlijke invloed op de kwaliteit van de hechtingsrelatie, beweerden sommige ontwikkelingspsychologen dat hechting eigenlijk slechts temperament in een nieuwe vermomming is (S. Chess en A.Thomas, 1982). Zo is een grote controverse ontstaan tussen temperament- en hechtingstheoretici. De wetenschappers die temperament bestudeerd hebben en de nadruk gelegd hebben op het belang ervan in de ontwikkeling, hebben de meeste kritiek geleverd op de hechtingstheorie en –onderzoek. Theoretici uit beide benaderingen zijn het met elkaar eens dat relaties tussen ouders en kinderen het resultaat zijn van kindkarakteristieken (zoals temperament), ouderkarakteristieken (zoals persoonlijkheid), externe invloeden (zoals familiecontext, culturele verwachtingen,…) en het gezamenlijk effect van al deze factoren. Maar deze twee groepen zijn het niet eens over de betekenis van het gedrag in de Vreemde Situatie Procedure (S. Goldberg, 2000). Vele onderzoekers en theoretici zijn echter voorbij gegaan aan deze controverse en hebben getracht de overlap tussen beide constructen te begrijpen. Definities van temperament houden gewoonlijk gedragingen in binnen het domein van affect, activiteit, benadering van nieuwe objecten, gebeurtenissen of personen, intensiteit van gedragsexpressie en algemene interactieve moeilijkheden. Dit zijn allemaal gedragingen die overlappen met gedragingen die centraal staan bij het inventariseren van individuele verschillen in het sociale

gedrag van baby's. Dus temperament zou juist een belangrijke rol kunnen spelen in de ontwikkeling van de hechting tussen kind en verzorger.

Tot op heden is er nog weinig aandacht besteed aan de relatie tussen temperament en ouderlijke gedragingen en aan een eventueel interactie -effect van beide factoren op de kwaliteit van de hechtingsrelatie. Onderzoek naar dergelijke meer complexe verbanden is echter van belang. Er wordt immers geen evidentie gevonden voor een direct effect van temperament op hechting. Als men weet hoe kindvariabelen en verzorgersvariabelen elkaar beïnvloeden in hun effect op de kwaliteit van de hechting, kan men risicogevallen herkennen en wordt ook duidelijk waar eventuele interventies op gericht moeten zijn.

Het doel van dit onderzoek is modellen van directe en indirecte effecten van temperament van het kind en persoonlijkheid van de moeder op hechting te toetsen. De hypothese dat eigenschappen van de moeder, zoals persoonlijkheid, en temperament van het kind de veiligheid van hechting voorspellen, wordt getoetst aan de hand van mediator, moderator en additieve modellen. De vraagstelling van dit onderzoek luidt als volgt: "Wat is de aard van het verband tussen temperament van het kind, persoonlijkheid van de moeder en de kwaliteit van de hechtingsrelatie?"

Het volgende hoofdstuk omvat de theoretische verantwoording van het onderzoek. De gehechtheidstheorie van Bowlby wordt uiteengezet en ook de belangrijke bijdrage van Mary Ainsworth aan deze theorie. Daarnaast wordt gekeken naar eerdere studies die het verband tussen enerzijds temperament en hechting en anderzijds persoonlijkheid en hechting onderzocht hebben. Tenslotte wordt het onderzoek van Susman-Stillman et al. (1996) besproken. Zij onderzochten namelijk de bijdrage van het temperament van het kind en de sensitiviteit van de moeder aan de kwaliteit van de hechtingsrelatie door het toetsen van moderator-, mediator- en additieve modellen.
In hoofdstuk drie wordt de opzet van het onderzoek besproken. Dit houdt onder andere een beschrijving van de meetinstrumenten in en van de werving van de proefpersonen. Daarnaast wordt de wijze van data-analyse uiteengezet.
Hoofdstuk vier omvat de resultaten van het onderzoek. Hierbij worden de gestelde hypothesen getoetst en zal blijken of ze aanvaardt of verworpen moeten worden.
Tenslotte worden in hoofdstuk vijf de resultaten teruggekoppeld naar de vraagstelling van het onderzoek en worden verklaringen beschreven voor de gevonden resultaten.

2. THEORETISCHE VERANTWOORDING

2.1. Hechting

De hechtingstheorie kreeg zijn eerste voorlopige uiteenzetting in de paper van John Bowlby in 1958 “The nature of a Child’s Tie to his mother” en werd volledig uitgewerkt in het eerste volume van zijn trilogie “Attachment and Loss” in 1969. Het startpunt van Bowlby’s werk aan de hechtingstheorie begon kort nadat hij afgestudeerd was aan de Cambridge University. De observaties die hij maakte in een tehuis voor onaangepaste jongens, overtuigden hem ervan dat ernstige verstoringen in de moeder-kind relatie voorlopers zijn van latere psychopathologie en ook dat ze van cruciaal onmiddellijk belang zijn voor het kind. Separatie van ouder en kind zou een delicaat mechanisme verstoren en een fundamentele band breken. Het beantwoorden van de vraag wat de aard van deze band is en hoe hij zich ontwikkelt, zou het levenswerk van Bowlby worden.

Vanuit zijn ontevredenheid over bestaande theorieën over de band van het kind met de moeder (secondary drive theorie en object-relatie theorie), trachtte hij antwoorden te vinden aan de hand van discussies met collega’s uit velden als de evolutionaire biologie, de ethologie, ontwikkelingspsychologie, cognitieve wetenschap en controle systeem theorie. Hij baseerde zich op al deze velden om uiteindelijk het innovatieve voorstel te formuleren dat de biologische mechanismen onderliggend aan de affectionele band van het kind met de verzorger ontstaan zijn vanuit evolutionaire druk (Cassidy, 1999). Wanneer de mens leefde in wat men noemt “de omgeving van evolutionaire aangepastheid”, heeft genetische selectie hechtingsgedrag gekozen omdat het de waarschijnlijkheid van nabijheid tussen moeder en kind vergroot, wat op zijn beurt weer de waarschijnlijkheid van bescherming en overleving vergroot. Omdat het menselijke kind niet kan overleven zonder de zorg van volwassenen, heeft onze evolutionaire geschiedenis disposities in het kind en de volwassene geselecteerd om zich zo te gedragen dat de kans op overleving van de pasgeborene groter wordt. Dus kinderen zijn gepredisponeerd om zich zo te gedragen dat de nabijheid tot de verzorger behouden en verbeterd wordt en hun zorg en investering uitlokt. Condities die gezondheid en overleving bedreigen (moeheid, ziekte, externe gevaren) dienen als triggers om hun hechtingsgedrag uit te lokken. Op een zelfde manier zijn ook volwassenen gepredisponeerd om protectief gedrag te vertonen in respons op signalen van het kind en om potentieel gevaarlijke situaties te sturen, voorkomen en/of te veranderen. Deze focus op bescherming en zijn centrale rol in de vroege moeder-kind relatie was zowel innovatief als uniek. Terwijl andere theorieën van die tijd de rol van de verzorger in het reduceren van fysiologische

arousal (psychoanalyse) en aanleren (leertheorie) benadrukten, legde de hechtingstheorie de nadruk op de verzorger als beschermer en veilige basis.

Men dient een onderscheid te maken tussen de verwante concepten hechtingsgedrag, hechtingsgedragssysteem en hechting. *Hechtingsgedragingen*, gedefinieerd als elke vorm van gedrag die resulteert in het bereiken of behouden van nabijheid, zijn georganiseerd in een *hechtingsgedragssysteem*. Dit laatste is een model van de wereld waarin het zelf, significante anderen en hun interrelaties zijn gerepresenteerd en waarin het patroon van hechting geëncodeerd is. Verschillende gedragingen hebben een gelijkaardige betekenis en dienen een zelfde functie binnen het systeem. De externe, observeerbare gedragscomponenten zijn niet de enige componenten van het systeem, er zijn ook intraorganismische en organisatie componenten. Een grote variatie aan gedragingen dienen het systeem en een specifieke gedragscomponent kan meer dan één gedragssysteem dienen. Tenslotte kan *hechting* gedefinieerd worden als de langdurige, emotioneel betekenisvolle band van het kind met de verzorger. De hechtingsband is selectief, dat wil zeggen gericht op een specifieke persoon die hechtingsgedrag uitlokt op een manier en in een mate die niet te vinden is in interacties met andere personen. De hechtingsrelatie wordt gevormd door een co-constructie van moeder en kind.
In het verloop van de eerste twee levensjaren ondergaat de hechtingsrelatie een aantal opvallende ontwikkelingsveranderingen. Bowlby beschrijft deze veranderingen in een 4-fasen model, dat aangeeft hoe de aard van de hechting verandert wanneer gedrag in toenemende mate georganiseerd, flexibel en intentioneel wordt. In de laatste fase ontwikkelt zich een doel-gecorrigeerd partnerschap. Doel-gecorrigeerd benadrukt de flexibele, hiërarchische organisatie van het hechtingsgedrag van het kind en van het reciproke gedrag van de moeder. De eerste drie fasen ontwikkelen zich in het eerste levensjaar, de vierde in het tweede levensjaar.

2.1.1 Variatie in hechting en de Vreemde Situatie Procedure

Waar Bowlby het fundament van de hechtingstheorie heeft gelegd, heeft Mary Ainsworth gezorgd voor een operationalisering en eerste uitbouw van de theorie aan de hand van haar onderzoek en de ontwikkeling van de Strange Situation Procedure. Een gestandaardiseerde laboratoriumprocedure waarbij verschillende episodes, die in vaste volgorde werden aangeboden, het hechtingsgedrag van het kind moeten activeren en/of intensiveren. De procedure bestaat uit zeven episoden van ongeveer drie minuten, die plaats vinden in een voor

het kind onbekende kamer. De focus is voornamelijk gericht op hoe het kind omgaat met de cumulatieve stress en hoe het kind gebruik maakt van de moeder in haar aanwezigheid en met name bij haar terugkeer.
Er bestaan grote verschillen in de kwaliteit van de gehechtheid. De kwaliteit van de hechtingsrelatie wordt gedefinieerd in termen van de mogelijkheid van het kind de moeder te gebruiken als een veilige basis vanwaar het kan exploreren en als troost in tijden van angst (Ainsworth, Blehar, Waters en Wall, 1978). Ainsworth classificeerde het hechtingsgedrag in drie types: veilig (type B), onveilig-vermijdend (type A) en onveilig-resistent (type C). Veilig gehechte kinderen zijn zeker van en onveilig gehechte kinderen zijn angstig over de beschikbaarheid en responsiviteit van hun verzorger. Deze gevoelens van vertrouwen en angst worden gereflecteerd in hun reactie op separatie en hun interactie met de omgeving.
Veilig gehechte kinderen hebben een positief verwachtingsmodel van hun moeder opgebouwd. Het kind heeft in de loop der tijd ervaren dat de moeder ingaat op zijn hechtingsgedrag en in staat is zijn gevoel van veiligheid te herstellen. In de Vreemde Situatie laten deze kinderen aan hun moeder merken dat ze haar vertrek en afwezigheid onprettig vonden. Ze begroeten de opvoeder bij terugkeer enthousiast of zoeken troost bij haar. Onveilig gehechte kinderen hebben hun moeder in de loop der tijd niet als toegankelijk en veiligheid biedend ervaren, maar als onverschillig en afwijzend. Zij hebben een negatief verwachtingsmodel opgebouwd. Onveilig-vermijdend gehechte kinderen zullen in de Vreemde Situatie procedure weinig laten merken van spanning tijdens de afwezigheid van de moeder en ook aan haar terugkeer schenken deze kinderen weinig aandacht. Onveilig-rsistent gehechte kinderen zullen gedurende de hele observatie veel spanning vertonen. Ze zijn erg overstuur bij de separatie van de moeder, maar laten zich niet makkelijk troosten bij diens terugkeer; ze zijn passief en ontroostbaar of tonen in snelle afwisseling zowel behoefte aan contact als boos verzet tegen contact.

Hoewel alle kinderen gehecht raken, zijn dus niet alle kinderen veilig gehecht. Er zijn opvallende individuele verschillen. Deze vaststelling is een belangrijke bijdrage geweest van Ainsworth aan de hechtingstheorie. Individuele verschillen in de organisatie van hechtingsgedrag en geassocieerde verschillen in emotionele expressie zouden een gevolg zijn van kwantitatieve en kwalitatieve verschillen in de interactiepatronen gedurende het eerste levensjaar. Verschillen in interactieve contexten leiden tot de constructie van kwalitatief verschillende interne werkmodellen van de hechtingsrelatie, de verzorger, het zelf en de sociale omgeving. Verschillen in interne werkmodellen en in ervaren hechtingsrelaties

beïnvloeden persoonlijkheidsontwikkeling en psychosociale aangepastheid door hun invloed op verwachtingen over het zelf en het zelf in relatie tot anderen.

2.1.2 Variatie in hechting

In het eerste volume van zijn trilogie "Attachment and Loss" wijdt ook Bowlby een paragraaf aan de condities die in het eerste levensjaar bijdragen aan variaties in hechtingsrelaties. Hij stelt dat specifieke patronen van hechtingsgedragingen van een kind gedeeltelijk gebaseerd zijn op initiële vertekeningen die zowel moeder als kind in hun partnerschap brengen en gedeeltelijk op de manier waarop ze elkaar beïnvloeden tijdens het verloop ervan. Volgens Bowlby is het bepalen van de mate waarin het gedrag van elke partner een gevolg is van zijn of haar initiële bias en de mate waarin dit gedrag het gevolg is van de invloed van de ander, een moeilijk probleem. Een voorbeeld van hoe bepaalde karakteristieken van het kind de moeder kunnen beïnvloeden, is de hoeveelheid tijd dat baby's slapen en huilen. Baby's die meer huilen en vaker wakker zijn zullen meer sociale aandacht ontvangen van de moeder dan baby's die vaak slapen en weinig huilen. Een andere vorm van bias bij baby's is mogelijke neurofysiologische schade die prenataal of perinataal is opgelopen en die ongunstige eigenschappen met zich mee kunnen brengen die het latere hechtingsgedrag direct of indirect beïnvloeden. Deze voorbeelden en ook voorbeelden van karakteristieken van het kind die later in het leven ontstaan geven de mate aan waarin een kind zelf een rol speelt in het bepalen van zijn eigen omgeving. Andersom kunnen ook initiële karakteristieken van de moeder een invloed hebben op de respons van het kind. Wat een moeder in de relatie brengt is echter veel complexer, aldus Bowlby: het komt niet alleen voort uit haar aangeboren eigenschappen, maar ook uit een lange geschiedenis van interpersoonlijke relaties en uit waarden en normen die ze heeft overgenomen van haar cultuur. Verschillende longitudinale studies toonden aan dat moeders op vele manieren gebiased zijn. Elke moeder reageert op een idiosyncratische manier op haar baby. De ene moeder zal aangemoedigd worden door de sociale benaderingen van haar kind en de andere moeder zal deze benaderingen vermijden en zo zal de ene moeder met bezorgdheid reageren op het huilen van haar baby en de andere met ongeduld. Bowlby stelt dat gedurende het eerste levensjaar moeders een veel grotere rol spelen in het bepalen van de hoeveelheid interactie dat plaats vindt dan de kinderen.

Ook op dit gebied heeft Ainsworth (1973) een belangrijke bijdrage geleverd in de uitbreiding van de hechtingstheorie van Bowlby. Een verzorger die in staat is veiligheid inducerende, sensitieve en responsieve zorg te bieden, zou volgens Ainsworth in staat zijn de individuele eigenschappen van het kind te begrijpen, zijn gedragingen te accepteren en op die manier in

staat zijn een harmonieuze interactie tussen zichzelf en het kind op een relatief consistente basis te bewerkstelligen. Hoewel Ainsworth nooit beweerd heeft dat de hechtingsrelatie volledig bepaald wordt door eigenschappen van de moeder, stelde ze wel dat de relatie niet in dezelfde mate gevormd wordt door beide partners. Gezien de grotere maturiteit en macht van de moeder, kende Ainsworth een disproportionele invloed aan haar toe.

2.2 Temperament van het kind en hechting

Een fundamenteel aspect van de hechtingstheorie van Bowlby is de biologische basis van het hechtingsgedrag. Hechtingsrelaties zijn sociaal van aard en de belangrijkste nadruk van de hechtingstheorie ligt op de constructie, het behouden en de subjectieve betekenis van de hechtingsband. Ook voor de definitie van temperament is een biologische basis een essentieel kenmerk. De meeste temperamentstheorieën kunnen beschouwd worden als verklaringen van endogeen georganiseerde verschillen in gedragsstijlen of gedragingen zelf. Er zijn verschillende benaderingen van temperament. Er is een aantal algemene punten van overeenkomst tussen de benaderingen.

Een eerste punt is dat temperamentsdimensies gedragstendensen reflecteren eerder dan gedragingen op zich. Er zijn geen gedragingen die uniek zijn voor een bepaalde temperamentsdimensie. Temperament verwijst dus niet naar specifieke gedragingen, maar naar de onderliggende organisatie van het gedrag. Het is een eigenschap van de persoon die interacties met de omgeving over verschillende situaties organiseert. Een tweede overeenkomst is dat er bij al deze benaderingen in meer of mindere mate een nadruk op de biologische fundering van temperament en op continuïteit is. De biologische basis van temperament kan op de volgende twee manieren begrepen worden. Ten eerste zijn er patronen van “neurologische individualiteit”. Dit wil zeggen dat bepaalde structuren van het centrale zenuwstelsel (o.a. de hippocampus en de amygdala), neurotransmitters (dopamine en serotonine), functies van het autonome zenuwstelsel en variabiliteit in hormonen (o.a. prolactine) een rol spelen in de ontwikkeling en het behoud van individuele verschillen in temperament. Ten tweede bepalen individuele constitutionele factoren zoals genen, biomedische geschiedenis en nutritie de biologische basis van temperament van een individu. Een derde overeenkomst is de neiging om zich te richten op de babytijd vanuit de assumptie dat de link tussen temperament en gedrag complexer wordt als het kind ouder wordt. Tenslotte verwijst temperament volgens al deze theorieën naar individuele verschillen eerder dan naar soort-specifieke karakteristieken. Het gaat om verschillen in gedragstendensen

tussen mensen op een bepaalde leeftijd of in een bepaalde ontwikkelingsperiode. Het gaat niet om de gemiddelde gedragstendens van de soort of van een groep over de jaren heen.
Over het algemeen bestaat er consensus over de volgende definitie van temperament: "Biologisch gebaseerde individuele verschillen in gedrag die vroeg in het leven aanwezig zijn en relatief stabiel zijn over situaties en tijd."

Ondanks duidelijke overeenkomsten tussen de theoretische kaders van hechting en temperament, blijft de aard en de basis van relaties tussen hechting en temperament controversieel. De afgelopen 20 jaar hebben onderzoekers uit beide groepen vele pogingen ondernomen om de controverse op te helderen. Aanvankelijk representeerden de perspectieven van hechtings- en temperamentstheoretici twee uitersten op het antwoord van de vraag of temperament van het kind en hechting orthogonale (van elkaar onafhankelijke) constructen zijn of niet.
De kern van de discussie in de controverse is of factoren die de expressie van affect reguleren intrinsiek zijn aan het kind (temperament) of zich ontwikkelende eigenschappen zijn van de ouder- kindrelatie (hechting). Vanuit het temperamentsperspectief wordt gesteld dat als intrinsieke factoren het kind predisponeren om met angst te reageren op omgevingsstressoren, zoals separatie van de verzorger, er weinig reden is om een beroep te doen op een relatievariabele om hetzelfde fenomeen te verklaren. Hechtingstheoretici weerleggen dit door erop te wijzen dat de relatie zelf een bron is van positieve en negatieve gevoelens die niet afhankelijk zijn van een intrinsieke manier van reageren op stress.
De resultaten van de vele onderzoeken die de laatste 20 jaar gedaan zijn naar dit controversiële onderwerp, zijn erg uiteenlopend. Toch kan één conclusie duidelijk gesteld worden: de extreme stellingen houden geen stand. In geen van de onderzoeken wordt evidentie gevonden voor de stelling dat metingen van de kwaliteit van de hechting te reduceren zijn tot temperament (Kagan, 1984). Geen enkele temperamentsdimensie of combinatie van temperamentsdimensies kan de hechtingsclassificatie van het kind volledig voorspellen. Ook de stelling dat temperament en hechting orthogonale constructen zijn (Sroufe, 1985) lijkt niet zonder meer onderbouwd te kunnen worden. Het blijft onduidelijk in welke mate de twee concepten, temperament en hechting, elkaar overlappen dan wel onafhankelijke constructen zijn (Teuwen, 2004).
Een aantal onderzoekers en theoretici is echter voorbij gegaan aan deze controverse en hebben getracht de overlap tussen beide concepten te begrijpen en een integratieve benadering te hanteren. In een aantal studies werd gesteld dat temperament van het kind niet kan

differentiëren tussen de hechtingscategorieën van Ainsworth (A-B-C en/of D), maar dat temperament wel type van onveilige hechting beïnvloedt (Belsky en Rovine, 1987, Susman-Stillman et al.,1996, Ganibar et al., 2000). De gevonden evidentie voor deze stelling heeft belangrijke implicaties voor de controverse tussen temperamentstheoretici en hechtingstheoretici omdat beide constructen op deze manier in verband gebracht worden met elkaar zonder het ene te reduceren tot het andere.

2.3. Persoonlijkheid van de moeder en hechting

De belangrijkste theoretische benadering van persoonlijkheid is de lexicale benadering. De lexicale hypothese stelt dat de belangrijkste individuele verschillen in menselijke eigenschappen kunnen gevat worden door een beperkt aantal termen. Uit factoranalytisch onderzoek is gebleken dat persoonlijkheidsbegrippen die mensen gebruiken om zichzelf en anderen te beoordelen, uiteen vallen in vijf factoren: Extraversie, Vriendelijkheid, Gewetensvolheid, Neuroticiteit en Ontwikkeling/Intellect. De vijf factoren worden als volgt omschreven:

Extraversie: spraakzaam, draagt het hart op de tong, maakt gemakkelijk kennis, energiek en actief.

Vriendelijkheid: hartelijk, prettig in de omgang, coöperatief, goedmoedig, vertrouwende instelling t.o.v. anderen.

Gewetensvolheid: netjes, nauwgezet, verantwoordelijk, houdt zich aan conventies.

Neuroticiteit: gespannen, nerveus, heeft sterke emoties, somber, depressief.

Ontwikkeling: algemeen ontwikkeld, weetgierig, speels verstand, meer theoretisch beschouwend gericht, heeft een eigen mening, intelligent.

Deze vijf factoren zijn allen even belangrijk, hebben bijna geen overlap en hebben hoge ladingen op de naamgevende variabelen. Ze moeten gezien worden als dimensies en niet als categorieën.

Verzorgingsstijl van de moeder is een potentiële voorspeller van de kwaliteit van de vroege hechtingsrelatie. Aangezien hechting een aspect is van relaties, dragen beide partners bij aan de aard of kwaliteit van de gedeelde relatie. Ondanks de nadruk die Ainsworth legde op de actieve bijdrage van de baby op de moeder-kind relatie, beschreven Bowlby, Ainsworth en de meeste andere hechtingstheoretici de rol van de verzorger in het vormen van de hechting als de primaire determinant van de eerste hechtingsrelatie. Ainsworth en haar collega's (1969) waren de eersten die de relatie tussen oudelijke gedragingen en de veiligheid van de hechting

onderzochten. Een verzorger die in staat is veiligheid inducerende, sensitieve en responsieve zorg te bieden, zou volgens Ainsworth in staat zijn de individuele eigenschappen van het kind te begrijpen, zijn gedragingen te accepteren en op die manier in staat te zijn een harmonieuze interactie tussen zichzelf en het kind op een relatief consistente basis te bewerkstelligen. Hoewel Ainsworth nooit beweerd heeft dat de hechtingsrelatie volledig bepaald wordt door eigenschappen van de moeder, stelde ze wel dat de relatie niet in dezelfde mate gevormd wordt door beide partners. Gezien de grotere maturiteit en macht van de moeder, kende Ainsworth een disproportionele invloed aan haar toe. In haar Baltimore studies hanteerde Ainsworth vier beoordelingsschalen voor moederlijk gedrag: sensitiviteit, acceptatie, coöperatie en beschikbaarheid. Deze variabelen bleken sterk gerelateerd te zijn aan de veiligheid van hechting. Twee decennia later is er echter nog steeds enige controverse over de ouderlijke antecedenten van de hechtingsclassificatie (M. de Wolff en M. IJzendoorn, 1997). Naast de vier ouderlijke eigenschappen beschreven door Ainsworth is er de laatste jaren ook onderzoek gedaan naar het verband tussen de kwaliteit van de hechting en nog talrijke andere ouderlijke eigenschappen zoals warmte, stimulatie, betrokkenheid, speelse interactie, persoonlijkheid en psychiatrische stoornissen. De meeste studies die de implicaties van de persoonlijkheid van de ouders op de ontwikkeling van het kind hebben onderzocht, hebben zich gericht op associaties tussen persoonlijkheid en opvoedingsstijl en tussen persoonlijkheid en het gedrag van het kind. Zo zijn er verbanden gevonden tussen negatieve emotionaliteit van de moeder en lage sensitiviteit en warmte en tussen moederlijke sociabiliteit en een warme, sensitieve opvoedingsstijl (Belsky, Crnic en Woodworth, 1995; Kochanska et al., 1997; Mangelsdorf et al., 1998).

Een aantal onderzoekers heeft ook evidentie gevonden voor eenverband tussen persoonlijkheid van de moeder en de kwaliteit van de hechtingsrelatie. Ipsa, Fine en Thornburg (2002) vonden evidentie voor een omgekeerd verband tussen hechtingsveiligheid en negatieve emotionaliteit van het kind en de moeder. Kochanska, Clark en Goldman (1997) vonden een correlatie tussen neuroticiteit en onvriendelijkheid van de moeder en een onveilige moeder-kind hechtingsrelatie. Tenslotte vonden Mangelsdorf et al. (1990) dat veiligheid van hechting kon voorspeld worden door de interactie tussen persoonlijkheid van de moeder (positief affect) en positieve emotionaliteit van het kind.

2.4. Het vooronderzoek

Susman-Stillman, Kalkoske, Egeland en Waldman (1996) onderzochten de relatie tussen temperament van het kind, sensitiviteit van de moeder en hechting in een risicogroep. Ze

stelden een aantal hypothesen op over de mogelijke verbanden tussen deze concepten. Een eerste hypothese is dat sensitiviteit van de verzorger veiligheid van hechting beïnvloedt, en een tweede dat het temperament van het kind het type van onveilige hechting beïnvloedt (Sroufe, 1985). De temperamentsdimensies “prikkelbaarheid” en “sociabiliteit” van het kind en sensitiviteit van de moeder werden geselecteerd als de voornaamste voorspellers van de hechtingsclassificatie.

Susman-Stillman et al. postuleren een aantal mogelijke modellen voor de relatie tussen temperament en hechting: moderator-, mediator- en additieve modellen. Voor het toetsen van elk model stelden ze een hypothese op.

Voor het moderator model hypothetiseerden ze een interactie tussen prikkelbaarheid van het kind en sensitiviteit van de moeder. Kinderen met een hoge score op prikkelbaarheid en met moeders die weinig sensitief zijn zullen een onveilige hechtingsrelatie ontwikkelen.

Ten tweede stelden ze dat elk effect van temperament op hechting gemedieerd wordt door de sensitiviteit van de moeder. Het temperament van het kind zou hechting alleen kunnen beïnvloeden als het de responsiviteit van de moeder significant beïnvloedt.

Tenslotte toetsten ze of de variabelen ook onafhankelijk bijdragen aan de voorspelling van hechting. Ze hypothetiseerden dat er een verband bestaat tussen sensitiviteit en hechtingsveiligheid. Ze stelden ook dat een significante correlatie moet bestaan tussen prikkelbaarheid van het kind en het type van onveilige hechting, voornamelijk type C. Ze baseerden deze hypothesen op het meta-analytisch onderzoek van Goldsmith en Alansky (1987), waarin een relatie gevonden werd tussen prikkelbaarheid en angstig-resistente hechting.

Uit de resultaten bleek dat sensitiviteit van de moeder veiligheid van hechting voorspelt en dat temperament het type van onveilige hechting voorspelt. De hypothese van Sroufe wordt dus bevestigd. Verder lijkt er een ontwikkelingsverandering plaats te vinden in de temperament-sensitiviteitscomponent van de moeder-kind relatie in de periode van drie tot zes maanden. Op drie maanden was alleen het moderator model significant, met een interactie tussen prikkelbaarheid en sensitiviteit. Hoge sensitiviteit van de moeder vergroot de kans op veilige hechting bij kinderen die weinig prikkelbaar zijn. Op zes maanden wordt een additief effect gevonden van sensitiviteit, waarbij sensitiviteit positief gecorreleerd is met veiligheid van hechting. Moederlijke sensitiviteit op zes maanden medieert het effect van prikkelbaarheid op hechting. Dit steunt de hypothese dat het effect van prikkelbaarheid op hechting indirect is en dat het zijn werking heeft via sensitiviteit van de moeder. Sensitiviteit van de moeder is een

significante voorspeller van hechtingsveiligheid op zes maanden, ongeacht het temperament van het kind.
Binnen de onveilig gehechte groep waren alleen de additieve modellen significant. Wanneer men weet dat een kind onveilig gehecht is, dragen de temperamentsvariabelen bij aan een betere voorspelling van het type onveilige hechting (A of C).
Op drie maanden was alleen het additief model significant in de voorspelling van de categorieclassificatie. Op zes maanden had prikkelbaarheid een additief effect: prikkelbaarheid verhoogt de kans dat een kind in de type C subgroep geclassificeerd wordt. Susman-Stillman et al. (1996) interpreteren deze resultaten als evidentie voor een integrerend perspectief voor het bestuderen van de relatie tussen temperament en hechting. Zowel sensitiviteit van de moeder als temperament van het kind hebben directe en indirecte effecten op de hechtingsclassificatie.

2.4.1 De onderhavige studie

Deze studie heeft als doel het onderzoek van Susman-Stillman et al. (1996) uit te breiden. Dezelfde modellen die gepostuleerd werden in het onderzoek van Susman-Stillman zullen getoetst worden, maar er zullen andere variabelen in de modellen gebruikt worden. Recent onderzoek heeft namelijk aangetoond dat moederlijke sensitiviteit slechts één van de vele ouderlijke eigenschappen is die bijdraagt aan de voorspelling van hechting. Ook persoonlijkheid van de moeder blijkt een rol te spelen in de ontwikkeling van een veilige hechtingsrelatie (Ipsa, Fine en Thornburg, 2002; Kochanska, Clark en Goldman, 1997; Pederson, Gleason, Moran en Bento, 1998; Seifer, Schiller, Sameroff, Resnick en Riordan, 1996). De vraagstelling van dit onderzoek is: “Wat is de aard van het verband tussen temperament van het kind, persoonlijkheid van de moeder en de kwaliteit van de hechtingsrelatie?” Deze vraag zal onderzocht worden door het expliciet toetsen van moderator-, mediator en additieve modellen. Hierbij zal gebruik gemaakt worden van andere meetinstrumenten dan de meetinstrumenten gebruikt in de studie van Susman-Stillman et al. De variabelen zullen niet gemeten worden aan de hand van observaties, wel aan de hand van vragenlijsten. Observaties zijn gezien de beperkingen op het gebied van tijd en middelen voor deze studie niet mogelijk. De gebruikte vragenlijsten zijn echter voldoende betrouwbaar en valide en zijn dus een goed alternatief voor observaties.

3. Opzet van het onderzoek

3.1. Proefpersonen

De proefpersonen die deelnemen aan dit onderzoek worden geworven bij kinderdagverblijven en crèches in Amsterdam. Het gaat om moeders van kinderen tussen vijf en 28 maanden oud. In totaal werden er 176 moeders uitgenodigd om deel te nemen bij 5 verschillende kinderdagverblijven en crèches. Er werden drie vragenlijsten meegegeven aan de moeders bij de kinderdagverblijven en ook een brief met informatie over het onderzoek en de vertrouwelijkheid van de gegevens. De moeders werden gevraagd de vragenlijsten thuis in te vullen en nadien terug te bezorgen bij hun kinderdagverblijf. Om de anonimiteit van de moeders te waarborgen, werden alle vragenlijsten en de enveloppen voorzien van codes.

3.2. Meetinstrumenten

Er zullen drie vragenlijsten gebruikt worden voor het verzamelen van de gegevens.

1. Persoonlijkheid van de moeder: onafhankelijke variabele

   Vijf Persoonlijkheidsfactoren Test, 5 PFT (Elshout en Akkerman, 1975). De meetpretentie van deze test is de vijf persoonlijkheidsfactoren te meten. De betrouwbaarheden van de vijf factorscores zijn: Extraversie .85, vriendelijkheid .77, gewetensvolheid .80, neuroticiteit .87 en ontwikkeling .82 (Elshout en Akkerman, 1975). Dit zijn zeker voor onderzoek hoge waarden. De test, bestaande uit 70 items, zal in dit onderzoek gebruikt worden om de persoonlijkheid van de moeder te meten. Inhoud per factor:

   Extraversie: spraakzaam, draagt het hart op de tong, maakt gemakkelijk kennis, energiek en actief. Voorbeelditem: “Altijd druk in de weer, bij veel activiteiten betrokken.”

   Vriendelijkheid: hartelijk, prettig in de omgang, coöperatief, goedmoedig, vertrouwende instelling t.o.v. anderen. Voorbeelditem: “Meelevend met anderen. Stelt belang in hun moeilijkheden en houdt rekening met hun belangen.”

   Gewetensvolheid: netjes, nauwgezet, verantwoordelijkheid, houdt zich aan conventies. Voorbeelditem: “Vindt het belangrijk dat men zich aan de geldende normen houdt.”

   Neuroticiteit: gespannen, nerveus, sterke emoties, somber, depressief. Voorbeelditem: “Zit met zichzelf in de knoop.”

   Ontwikkeling: algemeen ontwikkeld, weetgierig, speels verstand, theoretisch beschouwend gericht, eigen mening, intelligent. Voorbeelditem: “Intelligent: zijn verstandelijke vermogens liggen een flink stuk boven het gemiddelde.”

Voor dit onderzoek maken wij enkel gebruik van de Neuroticiteitsdimensie. De range van de scores op de Neuroticiteitsdimensie is groot, namelijk tussen 0 en 98 (14 items x 7).

2. Temperament van het kind: onafhankelijke variabele

Infant Characteristic Questionnaire - ICQ (Bates, 1979). Deze temperamentsvragenlijst vraagt naar de mening van ouders over het gedrag van het kind. De vragenlijst bestaat uit 19 items met antwoorden op zevenpunts-schalen. Moeders scoren het gedrag van hun baby op een zeven-puntsschaal. De ICQ is door Kohnstamm vertaald en gehanteerd in een grootschalig onderzoek in Nederland. De factor structuur, interne consistentie en test-hertest betrouwbaarheid van de ICQ zijn voldoende (Kohnstamm, 1984). In een onderzoek met deze vragenlijst vond men de volgende betrouwbaarheden (Cronbach's alpha): .78 op 12 maanden, .85 op 18 maanden, .84 op 30 maanden. Principale componenten analyse toont een ééndimensionele oplossing met een verklaarde variantie van 78%. Cronbach's alpha was .86 (N = 146) (Stams, Juffer, en IJzendoorn, 2002).
Een hoge score op de Baby Temperamentschaal geeft aan dat de moeder haar kind als relatief moeilijk ervaart op aspecten als sociabiliteit, persistentie, stemming en adaptatie. De range is groot, namelijk tussen 19 en 133 (19 items x 7).

3. Hechting: afhankelijke variabele

Hechtingsvragenlijst van Condon en Corkindale (1998). Deze vragenlijst meet de subjectieve ervaring van ouders in de relatie met hun kind. In een betrouwbaarheidsonderzoek (Condon en Corkindale, 1998) vond men de volgende alpha's: .78 op vier weken, .79 op vier maanden en .78 op acht maanden. De vragenlijst bevat 19 items verdeeld in vier subjectieve ervaringsschalen:
"Pleasure in proximity": de wil om interactie te hebben met de baby in plaats van separatie of afwijzing. Voorbeelditem: "Als ik bij mijn kind ben in de aanwezigheid van anderen dan ben ik trots op mijn kind."
"Acceptance": het uitblijven van wrokgevoelens ten opzichte van de invloed die de baby heeft op de levensstijl van de ouders. Voorbeelditem: "Als ik denk aan de dingen die we hebben moeten opgeven voor dit kind dan merk ik dat ik me daar heel erg aan stoor - ik stoor me hier helemaal niet aan."
"Tolerance": er zijn geen gevoelens van boosheid of vijandigheid ten opzichte van het kind. Voorbeelditem: "Als ik mijn kind verzorg, krijg ik gevoelens van ergernis of irritatie."

"Competence as parent": gevoelens van zelfvertrouwen, bekwaamheid en genoegdoening over het ouderschap. Voorbeelditem: "Ik vertrouw op mijn oordeel over wat mijn kind nodig heeft."

Wij berekenen een hechtingsscore, waarbij de score voor onveilige hechting gelijk is aan of lager is dan 64. De range van onveilige hechtingsscores is groot, namelijk tussen 19 en 64.

3.3 Procedure

De drie vragenlijsten worden bij crèches en kinderdagverblijven in Amsterdam meegegeven aan moeders van kinderen tussen zes en 24 maanden oud. De moeders krijgen op dat moment een korte uitleg over het onderzoek en krijgen ook een brief met informatie over het onderzoek. De moeders zullen gevraagd worden alle lijsten in te vullen en terug in te leveren bij het kinderdagverblijf. Indien gewenst kan de onderzoeker helpen bij het invullen van de vragenlijsten. Om de anonimiteit van de proefpersonen te waarborgen, worden alle vragenlijsten en de verzamelenveloppen voorzien van codes. De proefpersoon dient geen persoonlijke gegevens in te vullen

3.4 Hypothesen

We zullen nu de vooropgestelde hypothesen per model bespreken. Daarnaast zullen ook de implicaties van elke hypothese besproken worden.

Hypothese 1: Kinderen met een moeilijk temperament zullen onveilig gehecht zijn.

Een additief model beantwoordt de vraag of elk van de variabelen onafhankelijk bijdraagt aan de voorspelling van hechting.

Implicaties: Evidentie voor deze hypothese bevestigt de stelling van Sroufe (1985) dat temperament van het kind het type onveilige hechting kan voorspellen. Het levert dus een bijdrage aan de beantwoording van de vraag wat de aard van de relatie is tussen temperament en hechting. Daarnaast zal evidentie voor deze hypothese ook het belang van kindkarakteristieken voor de hechtingsrelatie aantonen.

Hypothese 2: Kinderen van moeders met een hoge score op neuroticiteit zullen onveilig gehecht zijn.

Implicaties: Evidentie voor deze hypothese toont het belang aan van eigenschappen van de moeder voor de kwaliteit van de hechtingsrelatie. Ook biedt het ondersteuning voor de

stelling van Sroufe (1985) dat eigenschappen van de verzorger de veiligheid van hechting beïnvloeden.

Hypothese 3: Elk effect van temperament van het kind op hechting wordt gemedieerd door de persoonlijkheid van de moeder. Er wordt dus getoetst of persoonlijkheid van de moeder de directe relatie tussen prikkelbaarheid en hechting bepaalt.
Een mediator model verklaart hoe of waarom bepaalde effecten zich voordoen. Een variabele wordt gezien als een mediator als het de relatie tussen de onafhankelijke variabele en de afhankelijke variabele geheel of gedeeltelijk kan verklaren. Deze hypothese is gebaseerd op de bevindingen van Susman-Stillman et al. (1996) en van van den Boom (1989) dat moederlijke sensitiviteit het effect van prikkelbaarheid van het kind op hechting medieert.
Implicaties: Deze hypothese heeft dezelfde implicaties als de hypothese van het moderator model. Evidentie voor de hypothese zou weer aantonen dat er sprake is van een complex verband tussen temperament en hechting en zou een integratieve benadering ondersteunen. Ook als persoonlijkheid van de moeder een mediator blijkt te zijn voor het verband tussen temperament van het kind en hechting, zou men bij risicodyades kunnen trachten het risico te verkleinen door interventies te richten op de moeder.

Hypothese 4: Kinderen met een moeilijk temperament zullen onveilig gehecht zijn als ze een moeder hebben met een hoge score op neuroticiteit.
Met deze hypothese toetsen we of er sprake is van een moderator model. Er is sprake van een moderator model als de invloed van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele afhangt van het niveau van een tweede onafhankelijke variabele of met andere woorden als er een interactie is tussen de onafhankelijke variabelen. De gestelde hypothese is gebaseerd op de eerder beschreven bevindingen van Ipsa et al. (2002). Zij vonden een interactie tussen negatieve emotionaliteit van de moeder en van het kind. Zij toetsten niet expliciet het onderliggende mechanisme van deze interactie, maar stelden dat kinderen met een hoge score op negatieve emotionaliteit extra zorg vereisen en dat zij voor frustratie zorgen bij moeders die dit gedrag van hun baby interpreteren als evidentie voor afwijzing of voor hun eigen incompetentie (neuroticiteit). Ook Belsky, Fish en Isabella (1991) vonden dat vroege negatieve emotionaliteit van het kind alleen negatieve implicaties had voor hun latere ontwikkeling wanneer er een gebrek was aan ouderlijke warmte en responsiviteit.
Implicaties: Deze hypothese heeft belangrijke implicaties voor interventies bij risicodyades. Door te interveniëren op het niveau van de moeder, bijvoorbeeld door middel van educatie,

kan getracht worden de associatie tussen het moeilijke temperament van het kind en een onveilige hechting te reduceren. Van den Boom (1994) heeft in haar interventiestudie het nut van een dergelijke interventie bij risicodyades reeds aangetoond. Een andere implicatie van deze hypothese is dat het een bijdrage levert aan de theoretische discussie over het verband tussen hechting en temperament. Als de hypothese bevestigd wordt, biedt deze evidentie voor een integratieve benadering. Het toont immers aan dat er sprake is van een meer complex verband tussen beide concepten, in plaats van een verband waarbij het ene concept het andere direct en/of volledig verklaart.

3.5. Wijze van data-analyse

Voor de data-analyse zal gebruik worden gemaakt van het statistische programma Lisrel. Dit programma maakt het mogelijk te toetsen of een vooropgesteld model overeenkomt met de geobserveerde data. De chi-kwadraat toets geeft aan hoe goed de data worden verklaard door de verschillende modellen. Zo kunnen de verschillende modellen dus ook met elkaar vergeleken worden en kan het best passende model (= kleinste chi-kwadraat) bepaald worden. Ik zal nu per gestelde hypothese de vooropgestelde modellen weergeven in een figuur. De rondjes in de figuren stellen de latente variabelen voor, de rechthoeken stellen de geobserveerde manifeste variabelen voor.

Hypothese 1en 2: Additief model: Kinderen met een moeilijk temperament zullen onveilige gehecht zijn. Kinderen van moeders met een hoge score op neuroticiteit zullen onveilig gehecht zijn.

Figuur 1: additief model

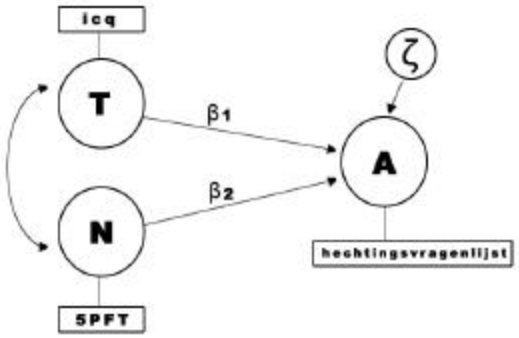

T = temperament, latente variabele, gemeten met ICQ

N = neuroticisme moeder, latente variabele, gemeten met 5 PFT

H = hechting, latente variabele, gemeten met Hechtingsvragenlijst

Hypothese 3: Mediator model: Elk effect van temperament van het kind op hechting wordt gemedieerd door de persoonlijkheid van de moeder. Er wordt dus getoetst of persoonlijkheid van de moeder de directe relatie tussen prikkelbaarheid en hechting bepaalt.

Figuur 2: mediator model

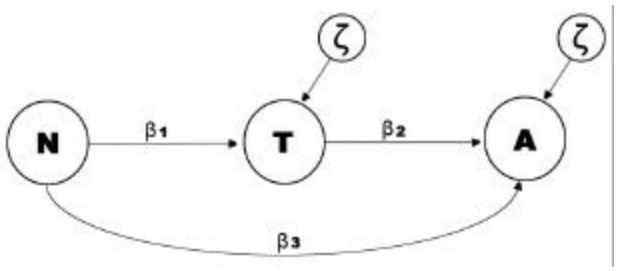

Hypothese 4: Moderator model: Kinderen met een moeilijk temperament zullen onveilig gehecht zijn als ze een moeder hebben met een hoge score op neuroticiteit.

Figuur 3: moderator model

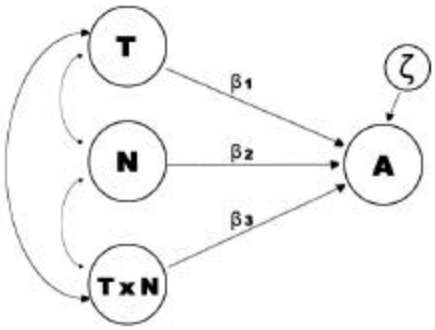

4. RESULTATEN

De resultaten worden gerapporteerd per getoetste hypothese en zijn gebaseerd op alle proefpersonen die de drie vragenlijsten volledig hebben ingevuld (N= 68). De leeftijd van de kinderen ligt tussen vier en 27 maanden (gemiddelde 17; standaarddeviatie 6). Tabel 4.1 geeft eerst een overzicht van de beschrijvende statistieken (o.a. gemiddelde, standaarddeviatie,…) voor de drie variabelen. Er is sprake van gepiektheid (kurtosis) in de verdeling van de scores op de hechtingsvragenlijst. Transformatie van de scores in gestandaardiseerde scores laat echter zien dat dit geen gevolgen heeft voor de verdere resultaten. In tabel 4.2 worden de correlaties tussen de drie variabelen weergegeven. Er bestaat een significante correlatie (a:.05) tussen neuroticiteit van de moeder en temperament van het kind. Ook tussen temperament van het kind en hechting bestaat een significante correlatie (a:.01).

Tabel 4.1: Beschrijvende statistieken van de drie variabelen

Statistics

		temperament	neuroticiteit	hechting
N	Valid	68	68	68
	Missing	0	0	0
Mean		56,81	43,28	64,74
Std. Deviation		11,855	10,516	5,643
Skewness		,391	,132	-,176
Std. Error of Skewness		,291	,291	,291
Kurtosis		-,141	-,548	-1,109
Std. Error of Kurtosis		,574	,574	,574
Minimum		34	20	54
Maximum		84	65	74

Tabel 4.2: Correlatis tussen de drie variabelen

Correlations

		temperament	neuroticiteit	hechting
temperament	Pearson Correlation	1.000	.305*	-.465**
	Sig. (2-tailed)	.	.012	.000
	N	68	68	68
neuroticiteit	Pearson Correlation	.305*	1.000	-.116
	Sig. (2-tailed)	.012	.	.346
	N	68	68	68
hechting	Pearson Correlation	-.465**	-.116	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	.346	.
	N	68	68	68

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Hypothese 1 en 2: Additief model

Om te toetsen of er sprake is van een additief model, waarbij een direct verband verondersteld wordt tussen de onafhankelijke variabelen en de afhankelijke variabele, werd een lineaire regressie analyse van hechting op temperament en neuroticiteit uitgevoerd (zie figuur 1). Uit de analyse van het volledige model blijkt dat er sprake is van een direct effect van temperament van het kind op de hechtingsrelatie (β: -.22, t: -4.17). De t-waarde is namelijk groter dan ongeveer 2, wat wil zeggen dat de geschatte parameter significant afwijkt van 0 bij α=.05. Er is geen significant verband tussen neuroticiteit van de moeder en de hechtingsrelatie (β: .01, t: 0.24). Temperament verklaart 21.6% van de variantie in hechting. Een tweede regressie analyse werd vervolgens uitgevoerd in dit model, waaruit neuroticiteit van de moeder werd weggelaten. Ook hier vinden we een significant effect van temperament op hechting (β:24.95, t: 5.78). Temperament verklaart 21.6% van de variantie in hechting. Dit model past de data goed (χ2(1): .06, p: .80). Tenslotte hebben we een regressie analyse uitgevoerd op het model waarbij temperament van het kind werd weggelaten uit de analyse. Neuroticiteit van de moeder heeft ook dan geen effect op de hechtingsrelatie (β: -.06, t:-.95). Het model past de data niet (χ2(1): 15.46, p: .00). Tabel 4.3 geeft een overzicht van de resultaten.

Tabel 4.3: Resultaten van de additieve modellen

	β1	β2	% verkl. Variantie	χ2	df	p
Model 1	-0.22 t: -4.17	0.01 t: 0.24	21.6%	--	--	--
Model 2	24.95 t: 5.78	–	21.6%	0.062	1	0.80
Model 3	--	-0.06 t: -0.95	1%	15.46	1	0.00

Hypothese 2: Mediator model

Om te toetsen of er sprake is van een mediator model, waarbij verondersteld wordt dat elk effect van temperament op hechting gemedieerd wordt door neuroticiteit van de moeder, werd

een structurele lineaire regressie analyse uitgevoerd van temperament op neuroticiteit en van hechting op temperament (zie figuur 2).

Uit de analyses komt een significant effect van neuroticiteit van de moeder op het temperament van het kind naar voren (β: .34, t: 2.61). Neuroticiteit verklaart 9% van de variantie in temperament. Daarnaast is er ook een significant effect van temperament op hechting (β: .22, t: -4.29). Temperament verklaart 21.6% van de variantie in hechting. Het model past de data goed (χ2(1): .06, p: .80). Slechts 2% van de verklaarde variantie in hechting door temperament, wordt indirect bepaald door neuroticiteit ($\beta 1^2 \beta 2^2$var(N)= .635= 2%). Er is dus geen sprake van een medierend effect van neuroticiteit.

Vervolgens hebben we het model getoetst, waarbij we ook gekeken hebben naar het directe effect van neuroticiteit op hechting. Hierbij zien we weer een effect van neuroticiteit op temperament (β:.34, t: 2.61) en van temperament op hechting (β: .22, t: -4.29). Er is echter geen direct effect van neuroticiteit op hechting (β:.01, t:.24). Een derde rechtstreekse pad van neuroticiteit naar hechting is dus zinloos.

Tabel 4.4: Resultaten mediator model

	β1	β2	β3	% verkl. Variantie	χ2	df	p
Model 1	0.34 t:2.61	0.22 t: -4.29		N: 9.2% T: 21.6%	0.06	1	0.80
Model 2	0.34 t:2.61	0.22 t: -4.29	0.01 t:0.24	N: 9.2% T: 21.6%	–	--	--

Hypothese 3: Moderator model

Om te toetsen of er sprake is van een moderator model, waarbij een interactie-effect van temperament van het kind en neuroticiteit van de moeder bestaat op de kwaliteit van de hechting, werd een lineaire regressie-analyse uitgevoerd van hechting op temperament, neuroticiteit en temperament x neuroticiteit (zie figuur 3). Tabel 4.5 geeft de resultaten weer. Uit de analyse blijkt dat er geen sprake is van een interactie-effect van temperament en neuroticiteit op de hechtingsrelatie (β:.10, t: -1.05) . Er is enkel een hoofdeffect van temperament op hechting (β: -.46, t: -4.11). Er is geen hoofdeffect van neuroticiteit (β: 0.04, t: .38). Temperament verklaart in dit model 22.9% van de variantie in hechting. Vervolgens werd een regressie analyse uitgevoerd op het model, maar de intercorrelaties tussen neuroticiteit en de interactie variabele (TxN) en tussen temperament en de interactie variabele,

werden weggelaten. Dit bracht nauwelijks enige verandering in de resultaten. Temperament verklaart ook nu weer 22% van de variantie in hechting. Het model past de data goed ($\chi 2(2)$: 2.20, p: .33). Bij een volgende regressie analyse in dit model werd neuroticiteit uit de analyse verwijderd. Ook deze analyse gaf hetzelfde resultaat. Een hoofdeffect van temperament op hechting (β: -.45, t: -4.20) en geen interactie -effect van temperament en neuroticiteit op hechting (β: -.10, t: -1.02). Temperament verklaart wederom 22.8% van de variantie in hechting. Het model past de data goed ($\chi 2(3)$: 2.35, p: .50). Tenslotte werd weer een analyse uitgevoerd met het zuinigste model, d.w.z. neuroticiteit en de interactie variabele verwijderd uit het model. Er wordt weer een hoofdeffect van temperament op hechting gevonden (β: -.46, t: -4.29). Temperament verklaart 21.6% van de variantie in hechting. Het model past de data goed ($\chi 2(4)$: 3.37, p: .49).

Tabel 4.5: Resultaten van de analyse van het moderator model.

	ß 1	ß 2	ß 3	% verkl. variantie	$\chi 2$	df	p
Model 1:	-0.46 t: -4.11	0.04 t: 0.38	0.10 t: -1.05	22.9%	--	--	--
Model 2:	-0.46 t:-4.12	0.04 t:0.39	-0.11 t:-1.07	22%	2.20	2	0.33
Model 3:	-0.45 t:-4.20	--	-0.10 t: -1.02	21.8%	2.35	3	0.50
Model 4:	-0.46 t:-4.29	--	--	21.6%	3.37	4	0.49

5. CONCLUSIE en DISCUSSIE

Tot op heden is er nog weinig aandacht besteed aan de relatie tussen temperament en ouderlijke gedragingen en aan een eventueel interactie -effect van beide factoren op de kwaliteit van de hechtingsrelatie. In dit onderzoek zijn modellen van directe en indirecte effecten van temperament van het kind en persoonlijkheid van de moeder op hechting getoetst. Uit de resultaten blijkt dat er een significant direct effect van het temperament van het kind op de hechtingsrelatie bestaat. Kinderen met een moeilijk temperament zijn meer onveilig gehecht dan kinderen met een gemakkelijk temperament. Dit bevestigt de hypothese dat er sprake is van een additief verband tussen temperament en hechting. In geen van de getoetste modellen wordt evidentie gevonden voor een direct verband tussen neuroticiteit van de moeder en de hechtingsrelatie tussen moeder en kind. De hypothese dat kinderen met een moeder die hoog scoort op neuroticiteit onveilig gehecht zijn, wordt niet bevestigd.

Ook voor een mediator model wordt geen evidentie gevonden. Er bestaat een significant verband tussen neuroticiteit en temperament en ook tussen temperament en hechting, maar het verband tussen temperament en hechting wordt niet indirect bepaald door neuroticiteit van de moeder. Slechts twee procent van de verklaarde variantie in hechting door temperament, wordt indirect bepaald door neuroticiteit.

Tenslotte wordt ook de hypothese dat er sprake is van een moderator model niet bevestigd. Er wordt geen interactie-effect gevonden van temperament van het kind en neuroticiteit van de moeder op de hechtingsrelatie tussen moeder en kind. Dit resultaat is erg verrassend en ligt niet in de lijn van de verwachtingen.

Samenvattend kan dus gesteld worden dat alleen evidentie gevonden wordt voor hypothese 1 die stelt dat kinderen met een moeilijk temperament minder veilig gehecht zijn dan kinderen met een makkelijk temperament. Het best passende model is het additief model waarbij een direct verband tussen temperament en hechting verondersteld wordt.

De resultaten komen overeen met de bevindingen van Vaughn et al. (1992). Zij stelden dat de overeenkomst tussen hechting en temperament ligt in hun contributie aan emotionele ontwikkeling en affectmodulatie. Om deze hypothese te toetsen, correleerden ze metingen van temperament en hechting in zes verschillende steekproeven met een leeftijd varierende van vijf tot 42 maanden. Er werden voor vijf van de zes steekproeven correlaties tussen temperament en hechting gevonden en de correlaties namen toe in sterkte naarmate het kind ouder werd. Hoewel de correlaties slechts gemiddeld waren, zijn de consistentie en de toename in sterkte opvallend omdat ze empirische evidentie leveren voor de stelling dat er

overlap bestaat tussen deze twee concepten. De hypothese van overlap tussen temperament en hechting kan verklaren waarom er in dit onderzoek een direct verband gevonden wordt tussen temperament en hechting.

Een andere verklaring voor het gevonden verband is dat de items van de vragenlijsten van temperament en hechting enigzins gelijkaardig zijn en dat er sprake is van itemoverlap. De vragenlijsten werden beide ingevuld door de moeder, dus we krijgen twee keer de subjectieve beleving van de moeder over enerzijds het kind en anderzijds haar relatie met het kind. Het is niet onwaarschijnlijk dat we dus gedeeltelijk hetzelfde construct gemeten hebben. Dit zou kunnen verklaren waarom er in dit onderzoek een direct verband gevonden wordt in tegenstelling tot in vele andere onderzoeken die gebruik gemaakt hebben van de Vreemde Situatie procedure om hechting te meten.

Het meest opvallende resultaat is dat er geen interactie -effect of medierend effect gevonden wordt tussen temperament van het kind en neuroticiteit van de moeder. Vanuit verschillende theorieën, zoals de goodness-of-fit theorie en de hechtingstheorie, wordt een contributie van beide partners uit de dyade verwacht en ook een wederzijdse beïnvloeding. Ook uit verschillende empirische studies, zoals het besproken vooronderzoek van Susman-Stillman et al. en de besproken onderzoeken die het effect van de persoonlijkheid van de moeder onderzochten, blijkt de moeder toch ook zeker haar invloed uit te oefenen op de kwaliteit van de hechtingsrelatie en op het kind.

Een belangrijk verschil tussen deze studie en de eerder besproken studies is de steekproef. De moeders die deelnamen aan deze studie behoren allemaal tot de normale populatie. Ze werden geworven in kinderdagverblijven, wat er waarschijnlijk op wijst dat het gaat om werkende moeders, met een niet al te lage sociaal economische status (SES). De steekproef uit het vooronderzoek van Susman-Stillman et al. bestond uit arme, hoge risico moeders. Mogelijk zouden we een bredere laag van de populatie bereikt hebben, als we ook moeders bij bijvoorbeeld consultatiebureaus hadden geworven, wat misschien andere resultaten had opgeleverd. Verder was de steekproef ook niet erg groot. Bij een grotere steekproef zouden we misschien wel significante resultaten hebben gevonden.

Een andere verklaring is dat moeders wel een invloed uitoefenen op de kwaliteit van de hechtingsrelatie en mogelijk ook via mediatie van het temperament van het kind, maar dat andere eigenschappen dan neuroticiteit daarbij een rol spelen. Neuroticiteit is immers maar één aspect van de persoonlijkheid en het is dus niet ondenkbaar dat andere factoren ook een invloed uitoefenen. Zo vonden Mangelsdorf et al. (1990) dat kinderen van moeders die hoog scoren op sociabiliteit, minder angst vertonen in de Vreemde Situatie procedure wanneer ze

spelen of alleen gelaten worden met een vreemde persoon. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er sprake is van genetische invloed en dat deze moeders hun kinderen meer met nieuwe mensen in contact brengen en stimuleren. Het zou dus interessant zijn om in verder onderzoek de invloed van andere persoonlijkheidsfactoren te onderzoeken. Verder is het mogelijk dat niet de persoonlijkheid van de moeder, maar andere eigenschappen de kwaliteit van de hechting beïnvloeden. Zo kan gedacht worden aan de invloed van sensitiviteit en responsiviteit van de moeder, waar reeds een grote hoeveelheid evidentie voor bestaat. Verder kan gedacht worden aan opvoedingsstijl, warmte, psychiatrische stoornissen, … Het lijkt ons zeer waardevol dat ook de invloed van deze laatste eigenschappen van de moeder onderzocht wordt.
Het praktisch belang van deze resultaten is dat we nu weten dat kindvariabelen een invloed uitoefenen op de hechtingsrelatie en dat kinderen met een moeilijk temperament mogelijk risicogevallen zijn voor het ontwikkelen van een onveilige hechtingsrelatie. Wij zijn echter van mening dat verder onderzoek naar de invloed van de moeder en de wederzijdse beïnvloeding van moeder en kind op de ontwikkeling van de hechtingsrelatie noodzakelijk is.

In de huidige studie wordt dus enkel evidentie gevonden voor een direct verband tussen het temperament van het kind en de kwaliteit van de hechting. Een additief model dat deze variabelen inhoudt, is het best passende model. Persoonlijkheid van de moeder draagt niet significant bij aan het model. Er wordt geen evidentie gevonden voor een mediator of een moderator model. Persoonlijkheid van de moeder heeft een significante invloed op het temperament van het kind, maar beïnvloedt het verband tussen temperament en hechting niet.

REFERENTIES

- Ainsworth, M.D.S (1967). *Infancy in Uganda: infant care and growth of love.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. en Wall, S (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bates, J.E. en Bayles, K. (1984). Objective and subjective components in mothers' perceptions of their children from age 6 months to 3 years. *Merrill-Palmer Quarterly,* 30, 111-130.
- Bates, J.E. (1989). Concepts and measures of temperament. In G.A. Kohnstamm, J.E. Bates en M.K. Rothbart (Eds.), *Temperament in childhood* (pp. 321-355). New York: Wiley.
- Bates, J.E, Freeland, C.A.B. en Lounsbury, M.L. (1979). Measurement of infant difficultness. *Child development,* 50, 794-803.
- Belsky, J., Fish, M. en Isabella, R. (1991). Continuity and discontinuity in infant negative and positive emotionality: Family antecedents and attachment consequences. *Developmental Psychology,* 27, 421-431.
- Belsky, J. en Rovine, M. (1987). Temperament and attachment security in the strange situation: An empirical rapprochement. *Child Development,* 58, 787-795.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment.* New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger.* New York: Basic Books.
- Belsky, J., Crnic, K., en Woodworth, S. (1995). Personality and parenting: Exploring the mediating role of transient mood and daily hassles. *Journal of Personality,* 63, 905-929.
- Belsky, J. en Rovine, M. (1987). Temperament and attachment security in the strange situation: An empirical rapprochement. *Child Development,* 58, 787-795.
- Van den Boom, D. (1989). Neonetal irritability and the development of attachment. In G. Kohnstamm, J. Bates en M. Rothbart (Eds.), *Temperament in Childhood* (pp. 299-318). New york: Wiley.
- Van den Boom, D. (1994). The Influence of Temperament and Mothering on Attachment and Exploration: An Experimental Manipulation of Sensitive Responsiveness among Lower-Class Mothers with Irritable Infants. *Child Development,* 65, 1457-1477.
- Condon, J.T. en Corkindale, C.J. (1998). The assessment of parent-to-infant attachment: development of a self-report questionnaire instrument. *Journal of reproductive and infant psychology,* 16, 57-76.
- Elshout, J.J. en Akkerman, A.E. (1975). *Vijf persoonlijkheidsfactoren test 5 PFT, Handleiding.*Nijmegen: Berkhout/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Goldberg, L.R. (1990). An Alternative Description of Personality: The Big-Five Factor Structure. *Journal of personality and social psychology,* 59, 1216-1229.

- Goldsmith, H.H. en Alansky, J.H. (1987). Maternal and infant temperamental prdictors of attachment: A meta-analytic review. *Jouranl of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 805-816.
- Ipsa, J.M., Fine, M.A. en Thornburg, K.R. (2002). Maternal Personality as a Moderator of Relations Between Difficult Infant Temperament and Attachment Security in Low-Income Families. *Infant mental health journal*, 23, 130-144.
- Juffer, F. (1993). *Verbonden door adoptie: Een experimenteel onderzoek naar hechting en competentie in gezinnen met een adoptiebaby.*Academische uitgeverij Amersfoort.
- Kagan, J. (1984). *Galen's prophecy: Temperament in human nature.* New York: Basic Books.
- Kochanska, G., Clark, L.A., en Goldman, M.S. (1997). Implications of mothers'personality for their parenting and their young children's development outcomes. *Journal of Personality*, 65, 387-420.
- Mangelsdorf, S., Gunnar, M., Kestenbaum, R., Lang, S., en Andreas, D. (1990). Infant proneness-to-distress temperament, maternal personality, and mother infant attachment: Associations and goodness-of-fit. *Child Development*, 61,820-831.
- Pederson, D.R., Gleason, K.E., Moran, G. en Bento, S. (1998). Maternal attachment representations, maternal sensitivity and mother-infant attachment reletionship. *Developmental Psychology*, 34, 925-933.
- Seifer, R., Schiller, M., Sameroff, A., Resnick, S. en Riordan, K. (1996). Attachment, Maternal Sensitivity and Temperament During the First Year of Life. *Developmental Psychology*, 32, 12-25.
- Sroufe, L.A. (1985). Attachment classification from the perspective of infant-caregiver relationships and infant temperament. *Child development*, 32, 12-25.
- Stams, J.M., Juffer, F. en Ijzendoorn, M.H. (2002). Maternal Sensitivity, Infant Attachment, and Temperament in Early Childhood Predict Adjustment in Middle Childhood: The Case of Adopted Children and Their Biologically Unrelated Parents. *Developmental Psychology*, 38, 806-821.
- Susman-Stillman, A., Kalkoske, M., Egeleand, B. en Waldman, I. (1996). Infant Temperament and Maternal Sensitivity as Predictors of Attachment Security. *Infant behavior and development*, 19, 33-47.
- Teuwen, E. (2004). Het verband tussen temperament van het kind en de kwaliteit van de hechting. *Doctoraalscriptie, Programmagroep Ontwikkelingspsychologie.* Amsterdam: FMG.
- Vaughn, B.E., Stevenson-Hinde, J., Waters, E., Kotsaftis, A., Lefever, G.B., Shoulice, A., Trudel, M. en Belsky, J. (1992). Attachment security and temperament in infancy and early childhood: some conceptual clarafications. *Developmental Psychology,* 28, 463-473.